

A magyar agrárjog kialakulásáról és tárgyáról*

A tanulmány *bevezetőjében* mindenekelőtt arra a joggal feltételezhető kérdésre kell választ adnunk, hogy nem korai-e még a címben jelzett témakör illetően való tárgyalása, hiszen a jogi szakirodalomban eddig megjelent alapvető művek óvakodtak egy helyzetelemzéstől, illetve pontosabban fogalmazva, a megszületésük idején még zajló folyamat részletes értékelésétől.

Novotni Zoltán "A magyar agrárjog fejlődésének vázlata" címmel jelentette meg munkáját; *Prugberger* Tamás "Adalékok..."-at nyújtott"...az agrárjog jogrendszerbeli elhelyezéséhez"; *Süveges* Márta az általa szerkesztett "Előadások az agrárjog köréből" c. egyetemi jegyzet "Bevezetés" címszáva alatt megjegyezte, hogy "... az agrárjog nem olyan kimunkált, kiforrott diszciplína, mint a az egyéb tételes jogi tárgyak". Végezetül *Veres* József is "csak" "Egy lehetséges agrárjogi koncepció vázlata"-t választotta tanulmánya címéül.¹ (Kiemelések tőlem – T.L.)

A fentiekben nyilván nem a kiváló agrárjogászok bátorságát vagy határozottságát kívánjuk kétségbe vonni, hanem éppen az ő munkáikkal is szeretnénk bizonyítani, hogy a magyar agrárjog tudománya eddig milyen komoly súllyal foglalkozott a kialakulás kérdésével. Ez a tény, valamint az 1993 óta eltelt időszak tudományos kutatómunkája, az agrárjogalkotás felgyorsulása bátorít fel bennünket arra, hogy 1996-ban már konkrétabban foglalkozzunk a kialakulás jelenlegi stádiumával és az egyes jogterületek (jogtudomány – jogalkotás – jogi oktatás) tárgyával. Tudatában vagyunk annak, hogy ez a három jogterület a már kiforrott jogágnál megbonthatatlan egységben létezik, ugyanakkor az a véleményünk, hogy az agrárjog kialakulásával és tárgyával összefüggésben súlyponteltolódások jöttek létre, amelyre a következőkben szeretnénk rámutatni. Ehhez viszont csak az egyes jogterületek relatív szétválasztása ad lehetőséget.

* E tanulmány az OTKA támogatásával készült. A kutatási téma címe: Egy új föld- és agrárjogi koncepció kialakításának (kialakulásának) lehetőségei Magyarországon. Témavezető: Tóth Lajos. A téma száma: 276/95040.

¹ Ld. bővebben: *Novotni* Zoltán: A magyar agrárjog fejlődésének vázlata, Magyar Közigazgatás. 1991. 3. sz.; *Prugberger* Tamás: Adalékok az agrárjog jogrendszerbeli elhelyezéséhez, Jogtudományi Közlöny, 1990. 5. sz.; *Süveges* Márta (szerk.): Előadások az agrárjog köréből (kézirat) Tankönyvkiadó, Bp., 1992. 9. p.; *Veres* József: Egy lehetséges agrárjogi koncepció vázlata, Acta Juridica et Politica Tomus XLIII. 519-527. p. Szeged, 1993.

Az agrárjognak mint stúdiumnak a helyzete

Az ún. "szocialista jogrendszer" egyik legvitatottabb területe a *mezőgazdasági jog* volt, amely két önálló jogágat, a földjogot és a mezőgazdasági termelőszövetkezeti jogot fogta egybe. Sui generis mezőgazdasági jog – amelynek szinonim megfelelője az agrárjog – tehát sohasem létezett. Mivel a mezőgazdasági jog csak a jogászképzés egyik tantárgyának elnevezésére szolgált, nem ez állt a viták kereszttüzében, hanem a mögötte álló, már említett két jogág.

Kronológiai sorrendben elsőként a mezőgazdasági termelőszövetkezeti jogot, illetve egyes elméleti szövetkezeti jogászok szerint a már ezt is magában *foglaló egységes (általános) szövetkezeti jogot* – mint jogágot – érte támadás.

1971-ben Világhy Miklós a PTK felülvizsgálatának során arra a következtetésre jutott, "... hogy az ún. szövetkezeti törvény (Az 1971. évi III. tv. – a Szerző) nem más, mint a Polgári Törvénykönyv egyik novellája."²

A szövetkezeti jog önálló jogágisága – kontra polgári jog elméleti vita eredménye nem a szövetkezeti joganyag utóbbiba való beolvadásához vezetett, hanem az egységes (szerintem találóbban: általános) szövetkezeti jog elméleti megerősödéséhez. Olyannyira, hogy amikor 1976-ban a JATE ÁJTK Mezőgazdasági és Munkajogi Tanszéke "25 éves a Mezőgazdasági Jog oktatása a tudományegyetemen" címmel Emlékülést rendezett Szegeden, maguk a főreferátumokat tartó vezető oktatók (Seres Imre és Veres József professzorok) sürgették az "*Összehasonlító magyar szövetkezeti jog*" c. stúdium kimunkálását és oktatásának bevezetését. (Az összehasonlító elnevezés az egyes magyar szövetkezeti ágazatok összehasonlító bemutatását jelentette volna.)³ Tették ezt annak tudatában, hogy egy ilyen tantárgy bevezetése előbb-utóbb a Mezőgazdasági jog felbomlasztását fogja jelenteni.

Óraszám hiányában az összehasonlító szövetkezeti jog csak arra adott lehetőséget, hogy a legkifejlettebb szabályozáshoz, a mezőgazdasági termelőszövetkezeti joghoz viszonyítva kerüljenek bemutatásra az egyéb szövetkezeti ágazatok joganyagai is. A szegedi tanszék érdeme, hogy már az 1980-as évek második felétől – minisztériumi engedéllyel – kísérleti jelleggel, de önálló óraszámban Szegeden tanrendi elfogadást kapott a *Szövetkezeti jog*. A sikeres kísérlet oda vezetett, hogy Szövetkezeti jog címmel a művelődésügyi miniszter egységes egyetemi tankönyv kiadását rendelte el. Az 1988-ban megjelent tankönyv előszavában már teljes joggal állapíthatta meg: "A szövetkezeti jog hazánkban ma már nemcsak elmélet, de jelentős jogág is."⁴

Ez a megállapítás egyben a Mezőgazdasági jog halálos ítéletét is jelentette, amelyben az a szép, hogy 1953-ban politikai döntéssel született meg, de megszűnését már a stúdium oktatói, a szövetkezeti jog kiváló művelői deklarálhatták. Ezzel egyidejűleg azt is hangsúlyoznunk kell – amelynek az ellenkezőjével elsősorban agrárpolitikusok körében találkozhatunk –, hogy a mezőgazdasági jog, mint stúdium megszűnése nem a rendszerváltáshoz kapcsolódik. Amint az az eddigiekből egyértelműen kiderül, a mezőgazdasági termelőszövetkezeti jog – amelyet sokan a szovjet kolhozjog magyar megfelelőjének tartottak – belső evolúciójának, a jogág és a

² Világhy Miklós: Közbeszólás a polgári jogról, Jogtudományi Közlöny, 1971. évi 12. sz. 567. p.

³ 25 éves a Mezőgazdasági jog oktatása a tudományegyetemen, Emlékülés, Szeged, 1976. március 29–30., a Szegedi JATE ÁJTK Mezőgazdasági és Munkajogi Tanszéke Kiadványai. 1. kötet, 52. p. és 78. p.

⁴ Szövetkezeti jog, szerk.: Dr. Domé Györgyné – Dr. Veres József, Tankönyvkiadó Bp., 1988, 13. p.

tudományág kiváló művelőinek köszönhető a Mezőgazdasági jog megszűnése. Ezt azért kell hangsúlyoznunk, mert az *agrárjog kialakulásának kezdetén* találkozhatunk olyan nézetekkel, amelyek szerint az új agrárjog kialakítása nem más, mint a rendszerváltással összefüggő "névcseré". Tehát nemcsak tartalmi kontinuitás nincs e két jogterület között, hanem időbelileg sem esik egybe egyik megszűnése és a másik keletkezése.

Más a helyzet a mezőgazdasági jog másik alkotóeleménél, a *földjognál*. A földjog önálló jogágiságát, önálló tudományágként való elismertségét – 1953 óta a rendszerváltásig – senki sem vitatta. Ebből következett, hogy az 1980-as évek második felétől – a mezőgazdasági jognak mint diszciplínának a megszűnésétől – a *földjog önálló* jogágon alapuló *stúdiummá lépett elő* a jogásképzésben. Stabilitását csak fokozta, hogy 1987-ben megszületett az első – kódex jellegű – földjogi törvény (1987. évi I. tv.).

Ugyanakkor ez a törvény a korábbi földjogi szabályozásokkal ellentétben már egy új "ingatlan-törvény" igényével jelent meg. Első paragrafusában kimondta, hogy "A törvény hatály kiterjed – az erdő kivételével – az ország területén fekvő minden földre (Kiemelés tőlem – T.L.), valamint a földön lévő épületekre és egyéb építményekre (a továbbiakban együtt: ingatlan)"

Bár a földjog stúdiuma eddig sem csak a mező- és erdőgazdasági földek viszonyaival foglalkozott, hanem elsősorban az egyes tulajdonformákkal (ld. személyi tulajdonnál a lakó- és üdülőtellek tulajdonát), az új ingatlan-törvény megjelenése felvetette a földjogot felváltó *ingatlanjog* kialakításának lehetőségét. A rendszerváltásig eltelt néhány év alatt a vita tehát a körül zajlott a tantárgyat oktatók között, hogy az eddigi agrárjellegű földjog hogyan szélesíthető ki a "minden földre" kiterjedő ingatlanjog stúdiumára, illetve az eddigi agrár jellegű földjognak – már a rendszerváltás előestéjén – van-e létjogosultsága. Arról tehát mindenki meg volt győződve, hogy a földjogi stúdiumra továbbra is szükség van, a vita elsősorban a tárgya körül zajlott.

1989-ben azonban megjelent a szakirodalomban – véleményünk szerint – egy szélsőséges, de tekintélyalapon álló nézet, mely szerint "... a földjog külön kódexben való szabályozása, s a tulajdonjogban külön kezelése (szabályainak külön rendszerbe foglalása) indokolatlan, ..." ⁵ Petrik Ferencnek lényegében a *földjog önálló jogágiságát tagadó álláspontját* már megjelenése után azonnal igyekeztünk bírálni, illetve cáfolni, ⁶ de a tárgyilagosság kedvéért meg kell állapítanunk, hogy ezt az álláspontot maga az azóta végzett jogalkotás és az ehhez kapcsolódó jogtudomány vetette el.

A földjog oktatói és kutatói, valamint gyakorló jogászai 1990-ben Szegeden tartott vitaülésükön alakították ki azt a határozott álláspontjukat, hogy a rendszerváltás feltétele a földtulajdoni viszonyok rendezését szolgáló "*Jóváátelési törvény*" (akkor még nem neveztük kárpótlásinak), és az ennek végrehajtása után *megalkotandó új földkódex*. A vitaülés közel 50 résztvevője egyetértett abban is, hogy nem új ingatlan-törvényre, hanem olyan földkódexre van szükség, amelynek dologi hatálya a termőföldekre, illetve a földműveléssel összefüggő földfelszínre terjedjen ki. ⁷

Optimális helyzetben az a természetes, ha a jogági stúdium tárgyát a vonatkozó tudományág kutatási eredményei, valamint a hallgatók által elsajátítandó tételek

⁵ Petrik Ferenc: A tulajdonjog tárgyairól, Magyar Jog 1989. évi 10. sz., 870. p.

⁶ Tóth Lajos: Javaslatok egy új földjogi kódexhez, A földtulajdoni és földhasználati viszonyok továbbfejlesztésének közgazdasági és jogi koncepciói. A szegedi JATE ÁJK Mezőgazdasági és Munkajogi Tanszék Kiadványai, 7. kötet, Szerk: Tóth Lajos, Szeged, 1990, 94. p.

⁷ Lásd bővebben: u.o.

joganyag képezi. Ezt az elvet követve meg kell állapítanunk, *hogy a földjogi stúdium 1990-re teljes válságba került.* Az eddig megjelent jelentős mennyiségű szakirodalom nagyobbik hányada elavulttá vált. Várható volt a hatályos joganyag gyökeres deregulációja, és nem utolsó sorban számolnunk kellett a ténnyel is, hogy a jogállam elvén alapuló új földjogi törvényhozás csak egy lassú folyamat eredményeképpen fog bekövetkezni.

Azért kell hangsúlyoznunk a *válságot*, mert egyes szerzők szerint a rendszerváltással a földjogi triász (jogág–tudományág–stúdium) megszűnt, és ezt váltotta fel az új jogterület: az agrárjog. Véleményünk szerint az akkori helyzet nem ilyen egyszerű volt. Mint már a bevezetőben jeleztük, az egyes ágazatok között hangsúlyeltolódások következtek be. Elsődleges szerepet kapott a földjog mint stúdium, a következő okok miatt:

- Azt senki sem tagadhatta, hogy az "átértékelt" 45 év földjogi viszonyainak ismerete nélkül, nem érthető meg a tulajdonviszonyok teljes átalakítása.

- A stúdium feladatává vált, hogy a hatalomváltás után is hatályban maradt tételes joganyagot kritikailag elemezze, rámutasson a módosítandó vagy hatályon kívül helyezendő jogszabályokra, jelezze a jogalkotók törvényalkotási szándékát.

- Ugyancsak rá hárult, hogy a már megalkotott földjogi viszonyokat rendező (vagy érintő) új törvényeket az átmeneti időszak igényeinek megfelelően értékelje és oktassa.

- Végezetül (de nem utolsó sorban) a stúdium oktatóinak az eddigiektől eltérően Nyugat-Európa felé kellett fordulniuk, az ottani magántulajdonon alapuló föld- és agrárviszonyok, valamint a hasznosítható szakirodalom tanulmányozása céljából. Kutatási eredményeiket igyekeztek beépíteni a földjog (majd később agrárjog) oktatásába.

Az új földtulajdoni, földhasználati viszonyokon alapuló magyar mezőgazdaság a gazdálkodó szervezetek strukturális átalakítását is megkövetelte. A földjog oktatói egyrészt a korábbi munkájuk tapasztalata alapján, másrészt a már említett nemzetközi kitekintés alapján a hatalomváltással párhuzamosan felismerték, hogy *az átalakítandó agrárszektor egy új szemléletű jogásképzést igényel.* Ennek lényege, hogy az oktatás középpontjába ne csak a termőfölddel kapcsolatos jogviszonyokat, hanem a földművelő és gazdálkodó tevékenység jogviszonyait állítsuk. Az így kiszélesített stúdiumot viszont már nem lehetett földjognak nevezni, ezért szükségessé vált a tantárgyi elnevezés megváltoztatása is. A *választás* – egyeztetve a jogi karok oktatóinak nézeteit – az *agrárjogra*, mint kialakulóban lévő *új stúdiumra* esett. E helyen is hangsúlyoznunk kell, hogy a változtatás, miként a mezőgazdasági jog megszűnésénél, itt sem egyszerű, hiszen az új elnevezés minőségi és mennyiségi változásokat jelent. Zavaró tényező az is, hogy az agrár-melléknév elsősorban mezőgazdasági jelenség ment át a köztudatba, de ezzel klasszikus jelentése is leszűkül. Ugyanis az agrár-melléknévnek van egy *tágabb értelme* is, nevezetesen hogy *földművelési, a földműveléssel kapcsolatos.* Ennek az értelmezésnek a gyújtópontjában már nemcsak a szűkebb mezőgazdasági viszonyok állnak, hanem mindaz az emberi tevékenység, amely a föld felszínét – mint a tevékenység tárgyát – a maga szolgálatába állítja, és amellyel megteremti az agrárágazaton belüli vertikális integrációt.

A földjog – agrárjog relációjában tehát szintén nem *kontinuitásról beszélhetünk*, hanem arról, hogy az agrárjog kialakítása (kialakulása) előtti földjogi joganyag és tananyag használható értéke beolvadt a szélesebb körű agrárjog stúdiumába.

Ami pedig az agrárjogi triáoszt (jogág–tudományág–stúdium) illeti, azt a tényt kell megállapítanunk, hogy *napjainkra az agrárjogi stúdium teljesen elfogadottá vált*, vagy másképpen fogalmazva megelőzte a jogág és a tudományág kialakulását.

E tanulmánynak nem lehet feladata az agrárjog oktatásának minősítése, annyit azonban illik megemlítenünk, hogy – a tárgy oktatói kimagasló munkásságának köszönhetően – ma már az agrárjogi tantárgy a bőség zavarában van. Reméljük, hogy a tanszékek között rövidesen sor kerül a még eltérő tematikák egyeztetésére, sőt elérkezettnek látjuk az időt egy egységes vagy több (kari) jegyzet, illetve tankönyv megjelentetésére.

Az agrárjog, mint a hazai jogtudomány önálló ágazata

A magyar agrárjog fejlődését a szakirodalomban elsőként *Novotni Zoltán* "vázolta" fel, a már hivatkozott tanulmányában. Miután a szerző megállapította, hogy az agrárjog napjainkban (1990) kerül kialakításra a magyar jogrendszerben, külön cím alatt foglalkozott "A magyar agrárjog tudományos gyökerei"-vel. Arra a következtetésre jutott, hogy az *agrárjoggal* – amely már a XVI. században is a földművelők jogát, az úrbéri jogot jelentette – az egységes magyar jogrendszeren belül *foglalkoztak az első jelentős magyar jogtudósok is*. Ugyanakkor megállapította, hogy "A magyar civilisztika 1880–1945 közötti korszakában nem találhatunk olyan jogtudóst, akinek érdeklődése, munkássága a létező, sokszor bonyolult, agrárjogi kérdések felé irányult volna."⁸ Bizonyára elkerülte a szerző figyelmét *Timon Ákos* "Magyar alkotmány- és jogtörténet" című jelentős monográfiája, amelyben a szintén neves jogtudós 55 nyomdai oldalon foglalkozott az agrárjogi jogintézményekkel.⁹ E kiegészítésünkkel csak azt szeretnénk alátámasztani, hogy a civilisztika tudományán belül ez 1900-as évek elejéig volt önálló kutatási terület az agrárjog, *sőt neves alkotmány- és jogtörténész is foglalkozott e területtel*. Azt a tényt pedig, hogy az 1900-as évek elejétől 1945-ig már valóban nem találunk jelentős agrárjogi munkákat, a magunk részéről azzal magyarázzuk, hogy a feudális nagybirtokrendszer felszámolása nem történt meg, illetve a jogtudománynak a feudális agrárviszonyok megszüntetését kellett volna szolgálnia, amely a fennálló rendszerben igen nehéz feladatot jelentett.

Közismert, hogy a *jogtudomány támaszkodik más társadalomtudományokra is*. Elsősorban a közgazdaságtudományra, de a statisztika tudományára is. Az nem szorul bizonyításra, hogy 1945 előtt már a közgazdaságtudomány önálló ágazata volt az agrárgazdaságtan, de az sem, hogy a hiteles – és tudományos megalapozottsággal készült – statisztikai közleményeken belül milyen fontos részt képeztek az agrárágazatra vonatkozó elemzések.

A napjainkban kifejlődő agrárjog tudománya tehát nemcsak az 1945 előtti jogi munkákra, hanem az agrárgazdaságtani művekre, valamint a megbízható agrárgazdasági statisztikai elemzésekre is támaszkodhat, illetve kell is támaszkodnia. Különösen

⁸ *Novotni Zoltán*: I.m., 29. p.

⁹ *Timon Ákos*: Magyar alkotmány- és jogtörténet tekintettel a nyugati államok jogfejlődésére. II. bővített kiadás, Hornyánszky Viktor cs. és Kir. Udvari Könyvnyomdája, Budapest 1903.

kiemelendőnek tartjuk az 1935. év tavaszán a trianoni területen végrehajtott általános mezőgazdasági statisztikai összeírás eredményeit feldolgozó kiadványokat.¹⁰

Összegezve tehát álláspontunkat, egyetértünk Novotni Zoltánnal abban, hogy a civilisztika tudományán belül *már a XVI. századtól önálló területet jelentett az agrárjog*, amelynek művelői a már említett társtudományok eredményeit is felhasználták. 1945 után azonban a jogrendszer fájának ezt az erős ágát a törzséig levágták, s a kertészeti hasonlatnál maradva, a gyökerekből kinövő vadhajtást – a mezőgazdasági jogot – kezdték ápolgatni 1990-ig.

Mint ahogyan azt már a jogágisággal összefüggésben megtettük, a tudományág vizsgálatánál is meg kell állapítanunk, hogy *sui generis mezőgazdasági jog, mint önálló tudományág sem alakult ki*. Az összefoglaló név ebben is a földjog és a mezőgazdasági termelőségvetkezeti jog tudományát jelentette. (A kutatókat is vagy földjogászoknak, vagy szövetkezeti jogászoknak nevezték.)

E két tudományág művelői előtt már a rendszerváltás előestéjén világossá vált, hogy a szocialista jogtudomány két "legszocialistább ága" a jövőben nem reformálható, nem átalakítható, tehát egyszerűen meg fog szűnni.

Ezért döntöttek úgy, több vitaülés, illetve konzultáció után, hogy a kutatásokat teljesen új alapokra kell helyezni és az agrárjog stúdiumának kialakításával párhuzamosan, *meg kell vizsgálni az agrárjognak mint tudományágnak a lehetőségeit is*. Azt az axiómát viszont mindenki ismeri, hogy tudomány nincs megfelelő szintű kutatás nélkül, a kutatásokhoz pedig ma már jelentős pénzügyi támogatás szükséges.

A szegedi jogi kar akkor még Mezőgazdasági és Munkajogi Tanszéke (ma már Agrárjogi és Környezetvédelmi Jogi Tanszéke) abban a szerencsés helyzetben volt, hogy korábban is össze tudta hangolni kutatásait az agrár profilú Közgazdasági Tanszékkal. Így történt ez a pénzügyi támogatás megszerzése érdekében is. A két tanszék közös témában, "Föld- és tőketulajdon, valamint a gazdasági struktúra távlatai a magyar mezőgazdaságban, közgazdasági és jogi aspektusból" címmel nyújtott be pályázatot az OTKA-hoz, és ehhez kapcsolódva a jogi kari tanszék önállóan pályázott "Egy új föld- és agrárjogi koncepció kialakításának (kialakulásának) lehetőségei Magyarországon" címmel. 1991-ben az OTKA Bizottsága mindkét pályázatot elfogadta, és négy éves időtartamra jelentős pénzügyi keretet biztosított a kutatások fedezetére. Ezt a tényt azért kívánjuk hangsúlyozni, mert az anyagiakon túl igen fontos jelentősége volt annak, hogy az agrárjogi kutatásokat az OTKA szakmabeli szakértői is támogatták. Nem e tanulmány feladata az OTKA által támogatott kutatások eredményeinek értékelése, annyit azonban illik megállapítanunk, hogy *az agrárjognak mint tudományágnak a kialakításában igen jelentős szerepet játszott az OTKA támogatása is*.

Ahhoz, hogy az agrárjogi kutatások "tisztta lappal" indulhassanak meg, *sürgőssé vált a rendszerváltás előtti földtulajdoni és földhasználati viszonyok*, valamint az ezekhez kapcsolódó tudományos nézetek *átértékelése*. Vass János érdeme, hogy 1993-ra elkészítette monografikus jellegű kandidátusi értekezését (és sikeresen meg is védte), amelynek témája "A földtulajdoni és földhasználati viszonyok alakulása a polgárosodó Magyarországon; rendszerváltás és a földtulajdon". A szerző értekezésének egyik célját abban jelölte meg, "... hogy feltárja azokat a történeti alapokat és a magyarországi

¹⁰ Magyarország mezőgazdaságának főbb üzemi adatai az 1935. évben, Magyar Statisztikai Közlemények, Szerkeszti és kiadja a Magyar Kir. Központi Statisztikai Hivatal Stephaneum Nyomda, Budapest, 1941.

fejlődés sajátosságait, amelyekben gyökerezik a demokratikus földtulajdoni, földhasználati viszonyok jelenlegi szabályozása."¹¹

Természetesen ez az átfogó munka nem jelenti azt, hogy az agrárjog tudományának a jövőben nem kell foglalkoznia az 1945–1990 közötti időszak agrárágazatának egyes jogintézményeivel, különösen a gazdálkodó szervek strukturális kérdéseivel, az állami irányítás eszközeivel, az érdekvédelmi és érdekképviselési viszonyokkal stb. Véleményünk szerint azonban ez a munka az új agrárjogi elmélet posztulátuma lehet, amikor az előző korszakkal foglalkozik.

Egy új tudományág kialakításának nélkülözhetetlen feltétele a *nemzetközi kitekintés*, azaz a kutatási területére eső külföldi szakirodalom, valamint – jogtudomány esetében – a hasonló vagy "mintául szolgáló" országok jogi szabályozásának a megismerése, a hazai viszonyokkal való összehasonlítása.

A fejlődőben lévő agrárjog-tudomány az eltelt hat év alatt ezen a téren is jelentős eredményeket produkált. A kutatók számos monográfiát és szakcikket fordítottak (fordítottak) magyar nyelvre, és a hazai publikációkban ismertették ezek szinopszisát. Az elméleti és kodifikációért felelős gyakorlati szakemberek magyar nyelven ismertették az általuk "mintául" szolgáló országok agrárágazatának jogi szabályozását. Bár nem az agrárjogászok munkájaként, de "Az Európai Közösségek Jogszabályainak Gyűjteménye" című kiadványsorozatban megjelent a Mezőgazdaság I. és II. című kötet is (8. és 9. kötet), amely nélkülözhetetlen az agrárjog számára.

Az *agrárjog tudománya* ma már van olyan erős, hogy a nemzetközi viszonyok kutatásával összefüggésben *elbír két kritikai megjegyzést is*. Véleményünk szerint a nemzetközi viszonyok vizsgálata túlságosan nyugat-orientált. Ez még kevésbé lenne baj, a nagyobb veszélyt abban látjuk, hogy egyes kutatók egy-egy fejlett agrárágazattal rendelkező ország tudományos eredményeit, illetve jogintézményeit akarják máris átültetni a hazai tudományra és jogalkotásra. Nem veszik figyelembe, hogy ezek az eredmények és jogintézmények az adott országban évtizedek során alakultak ki, és amelyek a válságban lévő agrárágazatunkra ma még nehezen, vagy csak nagy körültekintéssel adaptálhatók. A másik kritikai megjegyzés kapcsolódik az elsőhöz. A nyugati országok agrárjogának vizsgálata elterelte a figyelmet, illetve elvonta az erőket a kelet-közép európai országok vagy más névvel a volt szocialista országok agrárátalakulásának vizsgálatáról. Meggyőződésünk, hogy ez a munka nem várhat sokáig, mert a sokat emlegetett jogharmonizációt nemcsak a nyugati országok felé, hanem most már a kelet-közép európai országok felé is meg kell teremtenünk.

Végezetül az agrárjog tudománnyal összefüggésben szólnunk kell arról a jelenségről is, amely nem csak az agrárjogi törvényhozással kapcsolatos. Közismert, hogy a rendszerváltás óta törvényeink miniszteri indokolás nélkül jelennek meg. Éppen ezért kiemelkedő értékű az a munka, amelyet az agrárjogi törvényeket, törvénytervezeteket előkészítő szakemberek végeznek. *A törvények kihirdetése után rövid időn belül kommentárral ellátva, könyv alakban jelentetik meg az alapvető jogszabályokat*. Még egy lábjegyzet terjedelme sem engedi meg, hogy ezeket a köteteket felsoroljuk, hiszen a legalább ilyen értékes "Kézikönyv"-ekkel együtt számuk ma már jóval több mint egy tucat. Ezek olyan igényességgel készült munkák, hogy nemcsak az agrárjog kutatói, hanem a törvények alkalmazói is méltán nevezhetik tudományos műveknek.

¹¹ Vass János: A földtulajdoni és földhasználati viszonyok alakulása a polgárosodó Magyarországon; rendszerváltás és földtulajon (Kandidátusi értekezés tézise, Kézirat) Budapest, 1993. 2. p.

Az eddig leírtak alapján úgy gondoljuk, *választ adhatunk arra a kérdésre, hogy a hazai jogtudomány rendszerében (1996 közepén) önálló ágazatnak tekinthető-e az agrárjogtudomány?* Véleményünk szerint *a válasz csak egyértelmű igen lehet*, amelyet mind a kvalitatív, mind a kvantitatív mutatók alátámasztanak. Önállóságát – e két legfontosabb szemponton kívül – egyéb tényezőkkel is indokolhatjuk. Ezek a következők:

- Kutatási területét nem más tudományágak rovására alakította ki, hanem a rendszerváltással megszűnt két tudományág – a földjog és a mezőgazdasági termelőségvetkezeti jog – helyébe lépett, de nem mint "jogutód", hanem mint "tiszta lappal" induló újszülött. Kialakulásával párhuzamosan mára már más tudományágak által is elfogadottan "cövekelte ki" territóriumát;

- Az önálló tudományág fejlődését biztosító kutatóhelyekkel és ezekben, valamint az államapparátus különböző szervezeteiben dolgozó kutatógárdával rendelkezik;

- A tudományág hazai művelői elkezdtek a nemzetközi kapcsolatok kiépítését, elsősorban azokban az országokban, amelyekben az agrárjog tudománya elősegítheti a sajátunk fejlődését;

- Az agrárjog tudománya ma már bázisa az agrárjog stúdiumának és segítséget nyújt a szintén önállósult agrárjogalkotásnak. Részt vesz az agrárjognak mint önálló jogágnak a kialakulásában.

Az agrárjogról mint jogágról

Az agrárjog jogrendszerbeli elhelyezésével kapcsolatban az a furcsa helyzet állt elő, hogy amíg *Novotni Zoltán* – a már hivatkozott, 1991-ben megjelent tanulmányában – abból indult ki, hogy "Az agrárjog, mint önálló jogág és tantárgy, napjainkban kerül kialakításra a magyar jogrendszerben.",¹² *Prugberger Tamás* időben jóval előbb, 1990 májusában már "Adalékok"-at szolgáltatott "az agrárjog jogrendszerbeli elhelyezéséhez".¹³ Mivel *Novotni Zoltán* nem is foglalkozott a jogágiság kérdésével, idézett posztulátumát – a magunk részéről is indokoltnak tartott – hipotézisnek tekintjük. Ebből következik *Prugberger Tamás* hivatkozott cikkével kapcsolatos álláspontunk: a szerző 1990 tavaszán még a nem létező "semmit" próbálta elhelyezni a jogrendszerben, vagy ha jóindulattal kezeljük törekvését, akkor azt mondhatjuk, hogy a majdan kialakuló agrárjog jogrendszerbeli helyét próbálta "megjósolni".

A szerző tanulmányára időben illetet volna vitacikk formájában reagálni, de a magunk mentségére szolgáljon, hogy az agrárjog majdani tárgyát képező jogviszony-csoportok tömegét, a tisztán agrárjogi törvények sokaságát, és nem utolsósorban olyan később életrehívott agrárgazdasági szervezeteket, mint az erdőbirtokosság társulatok, a legelőbirtokossági társulatok, a hegyközségek, a vízgazdálkodási társulatok stb. mi sem láthattuk előre. Mivel e tanulmány keretei nem engedik meg a részletesebb vitát, *Prugberger Tamás* nézetével csak olyan mélységig foglalkozunk, ameddig álláspontunk kifejtéséhez ez feltétlenül szükséges.

A szerző tanulmányának utolsó mondatában arra a következtetésre jutott, hogy "az agrárjog jogdogmatikai szempontokból más jogágakon alapul, azonban különböző jogágakat mezőgazdasági szempontból egyesít." Hogy melyek ezek az egyesített

¹² *Novotni Zoltán*: I.m. 27. p.

¹³ Ld. I. sz. jegyzetet.

jogágak, azokat pár mondattal előbb taxatív fel is sorolja. "... az agrárjogban megtalálható a vállalati jog, a munkajog, a polgári jog, a pénzügyi jog és a közigazgatási jog egyaránt."¹⁴

Már e két idézetből is kiderül, hogy *a szerző az agrárjogot nem tekinti önálló jogágnak*, hanem egy "... olyan konzisztens jogi matéria ..." -nak, "... amelynek intézményei és normaanyaga különböző jogágak anyagát képezik."¹⁵ Prugberger Tamás nézetét 1996-ban már számtalan ellenérvvel lehetne cáfolni, de hely hiányában csak egyre hivatkozunk. Tényként lehet megállapítani, hogy 1990-ben az agrárjognak még sem az "intézményei", sem a "normaanyaga" nem alakult ki (mint a későbbiekből kiderül, teljességében még ma sem), tehát a nem létező "jogi matéria" sem helyezhető el a "különböző jogágak anyagá"-ba.

Veres József – a már szintén hivatkozott tanulmányát – nagyon korrekt bevezetéssel kezdte. "A kérdés, amelyre választ keresek: van-e tartós létjogosultsága Magyarországon az agrárjognak, mint elkülöníthető jogterületnek, s mint diszciplínának? Az igenlő választ olyan hipotézisként kezelem, amely több vonatkozásban még további kutatást igényel."¹⁶ Az igenlő válasz után tanulmányának első alcíme "Az agrárjog helye a magyar jogrendszerben". Ezen alcím alatt tudományos igényességgel mutatja be az 1993-ig megjelent különböző nézeteket, illetve a jogrendszer tagozódására vonatkozó általános elméleti tételeket. Mindezek alapján sűrítette össze a jogágisággal kapcsolatos álláspontját, amelyet azért idézünk teljes terjedelmében, mert mint a továbbiakból ez kiderül – némi módosítással – magunk is ezt valljuk.

Veres József szerint: "... az agrárjog *alapjogágakra épülő olyan másodlagos jogágazat* (Kiemelés tőlem – T. L.), amely belső komplexitásánál fogva önálló (autonóm) jogterületet képez. A belső komplexitását pedig két kritérium adja: az interdiszciplináris kutatásokra épülő, a fejlődés tendenciáját meghatározó társadalmi-gazdasági és gazdaságpolitikai koncepció, valamint olyan jogalkotási, jogalkalmazási rendszer és szemlélet, amely biztosítja mind a sui generis agrárjogi, mind az egyes jogágakból és szakjogokból átvett jogszabályok (jogszabály szelvények), jogintézmények szerves és logikailag zárt egységét, belső harmóniáját."¹⁷

Veres József meghatározását "csak" az általunk kiemelt rész értelmezése után tesszük magunkévá. Való igaz, hogy az agrárjog alapjogágakra épül. A vita közöttünk csak abban lehet, hogy mit ért(ett) Veres professzor az alapjogágak alatt, illetve pontosabban fogalmazva, az *agrárjog szempontjából mely jogágakat tekintünk alapjogágaknak?*

Véleményünk szerint csak hármat: az alkotmányjogot, a közigazgatási jogot és a polgári jogot. Úgy gondoljuk, nem azt kell indokolnunk, hogy ezeket miért, hanem azt, hogy a többieket miért nem. Az agrárjogi törvények számtalan esetben utalnak a munkajogra, a pénzügyi jogra, de még a büntetőjogra is. Az agrárjog szempontjából ezek mégsem alapjogágak, hiszen olyan mellérendelt viszonyban állnak, mint mikor a szövetkezeti törvény utal a munkajogra vagy a társasági jogra. Ma már a jogágak interdiszciplinális jellege ezeket az utalásokat nélkülözhetetlenné teszi, de ettől a szakjogágak mellérendeltsége megmarad.

¹⁴ Prugberger Tamás: I. sz. jegyzet, 81. p.

¹⁵ U.o. 78 p.

¹⁶ Veres József: i.m. 519. p.

¹⁷ U.o. 522. p.

A másik része a kiemelésnek, hogy az agrárjog másodlagos jogágazat. Itt is az a kérdés mit értsünk a másodlagos jelző alatt? Ha csak annyit, hogy az alapjogágakhoz képest másodlagos, akkor a jelző igaz, de felesleges. Hiszen abban, hogy az alapjogágra épül, a másodlagosság már benne van. A másodlagos jelzőnek ugyanakkor van egy olyan értelme is, amely már rangsort jelent. Szerintünk a jogágak között helyesebb, ha csak alapjogágakról és szakjogágakról beszélünk, mert a jogrendszerünkben vannak olyan szakjogágak, amelyeknek – az alkotmányjogon kívül – nincsenek alapjogágai (pl. munkajog) és így nem is tekinthetők másodlagos jogágaknak. Tehát a másodlagos jelző az egyes szakjogágak megítélésében is zavarólag hat.

Mivel a jogi szakirodalomban e tanulmány megírásáig az agrárjog önálló jogágiságát tagadó nézet (Prugberger Tamásét kivéve) nem jelent meg, ugyanakkor az "agrárjogalkotás" elfogadottá vált a törvényhozás területén¹⁸ (ma már több mint 20 kifejezetten agrárágazati törvényünk van), úgy gondoljuk, megérett az idő arra, hogy *Veres Józsefnek az agrárjogra, mint önálló jogágra vonatkozó megállapítását a jövőben már ne hipotézisként kezeljük.*

Az agrárjog tárgyáról

Mielőtt az agrárjog tárgyát képező területeket ismertetnénk, két megjegyzést szükséges előrebocsátanunk:

– Az agrárjog tárgyát vizsgálandó, *már nem különíthetjük el a stúdium, a tudományág és a jogág szoros egységét*, mert ez a módszer nagyon sok ismétlést eredményezne. Ezért mindhárom jogági terület tárgyát összevontan ismertetjük, és külön jelezzük, hogy ha az adott jogviszony-csoport vagy jogi matéria csak egy vagy két jogági terület tárgyát képezi.

– Mint már korábban tárgyaltuk, az egységes agrárjog sokkal szélesebb ágazatot jelent mint a megszűnt mezőgazdasági jog. Novotni Zoltán sommás meghatározását idézve, "... ez az agrárjog, a hivatásszerű földművelő és gazdálkodó tevékenység joga, mely a termőföld védelmét az az agrártermékek feldolgozási folyamatát is felöleli."¹⁹ Értelmezésünk szerint ebben a meghatározásban a *gazdálkodó tevékenységen* (és az alapjául szolgáló tulajdoni, használati viszonyokon) *van a hangsúly*. A földművelő tevékenység, vagy másképpen fogalmazva a földfelszín művelése pedig magában foglalja az erdőgazdálkodást (erdővédelmet), a vadgazdálkodást és a vadászati jogot, a földműveléssel összefüggő vízgazdálkodást, a halászati tevékenységet és jogot, végezetül a földművelő tevékenységhez nagyon szorosan kapcsolódó állattenyésztést.

Az agrárjog tárgyát – mai ismereteinek alapján – a következőkben vázolhatjuk fel:

1. A mező- és erdőgazdálkodás, a vadgazdálkodás, a halászat *történeti alakulásának elemzése*, különös tekintettel a tevékenység alapjául szolgáló földtulajdoni és földhasználati viszonyokra. Ez a feladat elsősorban az agrárjog-tudomány tárgyát kell hogy képezze, hiszen a múlt tapasztalatainak feltárása és értékelése nélkül sem a mai agrárjogtudomány, sem a jövőbeni agrárjogalkotás nem tud megfelelni napjaink

¹⁸ Agrárjogalkotás, Szerkesztő: Lovászi Csaba, PERFEKT Pénzügyi Szakoktató és Kiadó Rt., Budapest, 1994.

¹⁹ Novotni Zoltán: i.m., 27. p.

követelményeinek. De tárgya ez az agrárjognak, mint stúdiumnak is, hiszen a múlt ismerete nélkül nem beszélhetünk korszerű jogázképzésről sem.

2. A fejlett agrárszektorral rendelkező *nyugati országok agrárjogának megismerése és tanulmányozása*, adaptálása a magyar viszonyokra. Az Európai Unió agrárrendszerének, valamint az Európai Közösségek jogszabályainak elemzése, a jogharmonizáció megteremtése. A volt szocialista országok agrárátalakulása tapasztalatainak figyelemmel kísérése.

3. A mező- és erdőgazdálkodás, az állattenyésztés, a vadgazdálkodás a halászat, valamint a mindezekkel összefüggő *vízgazdálkodás termelőeszközeinek hatályos tulajdoni és használati jogviszonyai*, különös tekintettel a termőföldek jogi szabályozására. Azok számára akik kétségbe vonják a vadgazdálkodásnak, illetve vadászati jognak az agrárjogba való emelését, legyen szabad hivatkoznunk egy elhunyt, kiváló agrárszakember véleményére. "... nyilvánvaló az is, hogy a vadászat gyakorlása nincs teljes mértékben összehangolva a tőle elválaszthatatlan mező- és erdőgazdálkodással, és a vadászat gazdasági eredményei egyértelműbben értékelhetőbbé válnának, ha a vadászat harmonikusabban illeszkedne ezekhez az ágazatokhoz."²⁰

4. Az agrárágazat *földingatlanainak korszerű nyilvántartása*, a legfontosabb egyéb *termelőeszközeinek* (nagygépek, tároló- és feldolgozó berendezések) *statisztikai felmérése*, a statisztikai adatok folyamatos és megbízható karbantartása. (Új agrárstatisztika kialakulása.)

5. Az agrárszektor *gazdálkodó szervezeteinek strukturális kérdései*. Itt nem csak a tisztán agrárszervezetekre (pl. erdőbirtokossági társulat, hegyközség stb.) gondolunk, hanem az egyéni gazdaságtól (farmtól) kezdve egészen a mező- vagy erdőgazdasági részvénytársaságig, valamennyi agrárüzemre.

6. Az agrárágazattal kapcsolatos *állami tevékenység*, amelynek eszközei: az agrárjogalkotás; a szakmai (hatósági) igazgatás (pl. növényvédelem); a törvényességi felügyelet; valamint az állami befolyásolás (dotáció, hitel, adó, vám stb.).

7. Az agrárágazat *speciális tevékenységeinek szabályozása*, illetve a szabályozatlan területek feltárása. Ezek a speciális tevékenységek:

– a mezőgazdasági termékek előállítása, különös tekintettel a szőlő- és gyümölcsstermesztésre, valamint a borászatra;

– az erdőgazdálkodás;

– a legelőgazdálkodás;

– az állattenyésztés;

– a vadgazdálkodás és vadászat;

– a termeléssel összefüggő vízgazdálkodás;

– a halászati és horgászati tevékenység.

8. Az agrártermékek felvásárlásának, raktározásának, feldolgozásának viszonyai. *Az agrárpiaci rendtartás*, az export-import szabályozása.

9. Az agrárszektorban *dolgozók munka- és életkörülményei*, egészségügyi és szociális ellátásuk, különös tekintettel a magángazdaságokban foglalkoztatott dolgozókra (eseti munkavállalókra, napszámosokra stb.). A magángazdálkodók (egyéni vállalkozók) *szakképzésének helyzete, a továbbképzés lehetőségei*.

10. Az elemi károk elleni *biztosítás lehetőségei az agrárüzem (magánvállalkozó) számára* (növénybiztosítási szerződések, állatbiztosítási szerződések stb.).

²⁰ Mándy Endre: A vadászati jogról, Magyar Jog, 1990. évi 2. sz., 157. p.

11. Az agrárágazat érdekvédelmi, érdekképviseleti rendszere. Érdekvizonyok jogi szabályozásának lehetőségei.

Amint azt a felsorolás elején jeleztük, az agrárjog tárgyát a mai ismereteink alapján gyűjtöttük egybe. A jövőben ebből el lehet venni, de hozzá is lehet tenni. Ez elsősorban az agrárjog tudományától, illetve az agrárjogalkotástól függ. De az is lehetséges, amit Veres József javasol, hogy "... az agrárjog nem lenne teljes, ha főleg a természetvédelem területéről nem venne át és nem hozna létre olyan jogintézményeket, s nem alkotna olyan szabályokat, amelyek legalábbis akadályozzák az agrárfejlődéssel összefüggő környezetrombolást".²¹ Ez azonban már az agrárjog fejlődésének témakörébe tartozik.

LAJOS TÓTH

ÜBER DIE HERAUSBILDUNG UND GEGENSTAND DES UNGARISCHEN AGRARRECHTS

(Zusammenfassung)

Eines der umstrittensten Gebiete des ungarischen "sozialistischen Rechtssystems" stellte das *Landwirtschaftsrecht* dar, das zwei selbständige Rechtszweige, das Boden- und das Landwirtschaftliche Produktions-genossenschaftsrecht umfaßte. Sui generis existierte also nie ein Landwirtschaftsrecht. Daher kommt sein eigenartiges Aufhören. Einer seiner Bestandteile, das LPG-Recht integrierte sich von der zweiten Hälfte der achtziger Jahre an in das einheitliche Produktionsgenossenschaftsrecht, zugleich konnte das Bodenrecht bis zum Jahr der Wende (1990) sein eigenes Leben leben. Diese Art des Aufhörens vom Landwirtschaftsrecht brachte vor allem die an der Juristenausbildung beteiligten Lehrer, Professoren, wissenschaftliche Fachleute in eine Schwierige Lage. Es ist also nicht zufällig, daß sie zuerst den Anspruch erhoben haben, eine neue Agrarrechtskonzeption zustande zu bringen.

Die Studie hebt, sich auf die in den Jahren 1990-1993 veröffentlichten Publikationen berufend hervor, daß sich das Agrarrecht als selbständiger Rechtszweig und Universitätsstudium erst im Stadium des Zustandebringens (der Herausbildung) befand. Die Ausbildungs- und Forschungsarbeit und nicht zuletzt die Agrarrechtsschaffung im Zeitraum seit der damaligen Zeit haben uns ermutigt, die *Lagenanalysen der einzelnen Rechtsgebiete vorzunehmen*.

Am meisten ausgeprägt ist die *Lage des Agrarrechts als Universitätsstudium*. Heutzutage ist es an fast allen juristischen Fakultäten in die Kollegienordnung der Juristenausbildung aufgenommen worden. Sein Material betreffend hat es mit einem Überfluß zu tun, denn es kann sich, wenn wir nur den Zeitraum nach der Wende

²¹ Veres József: i.m., 525. p.

betrachten, auf mehr als zwanzig neu erlassene Gesetze und zahllose wissenschaftliche Aufsätze stützen. In der Zukunft müssen wir schon über seine Entwicklung sprechen, denn das ist die Haupteigenschaft der herausgebildeten Studien.

Das Agrarrecht, als selbständiger Wissenschaftszweig ist schon jenseits der Kindheit (der Kinderkrankheiten). Heutzutage erforscht es zielbewußt die Fachliteratur und agrarrechtliche Verhältnisse der Länder mit entwickeltem Agrarzweig. In heimischer Hinsicht sucht es nicht seine Existenzberechtigung zu begründen, sondern untersucht die einzelnen Rechtsinstitutionen. Die prominenten Vertreter des Wissenschaftszweiges beteiligen sich an den Kodifikationsarbeiten und suchen auch organisiert die gebildeten wissenschaftlichen Ansichten zur Geltung zu bringen. Die Existenz des Agrarrechts als ein völlig neuer und selbständiger Wissenschaftszweig *hat die heimische Fachliteratur eindeutig akzeptiert.*

Die Herausbildung des Agrarrechts als selbständiger Rechtszweig kann nicht als abgeschlossen betrachtet werden. Einerseits, weil die Erlassung noch sehr vieler Gesetze, die ausgesprochen die autonomen Verhältnisse des Agrarzweiges regeln werden, im Kodifikationsplan des Parlaments vorgesehen ist, andererseits auch deshalb nicht, weil es auch in der Fachliteratur eine Ansicht gibt, die das Agrarrecht nicht als einen selbständigen Rechtszweig betrachtet, sondern als ein aus den Gebieten verschiedener Rechtszweige unter fachlichem Gesichtspunkt gesammeltes Rechtsmaterial - eine für eine Verwendung in der Praxis bestimmte Rechtsmaterialsammlung.

Der Autor der vorliegenden Studie ist mit dem fachliterarischen Standpunkt einverstanden, dem nach das Agrarrecht ein auf den grundlegenden Rechtszweigen basierender Rechtszweig zweiten Grades ist, der seiner inneren Komplexität zufolge ein selbständiges (autonomes) Rechtsgebiet darstellt.

Zum Schluß *befaßt sich die Studie mit dem Gegenstand des Agrarrechts.* Sie unterscheidet die Bereiche, die im Zusammenhang mit der völligen Umwandlung des Agrarsektors stehen. Diese bilden nur vorübergehend den Gegenstand des Agrarrechts (z.B. Schadenersatz, Rückgabe der Grundstücke der Mitglieder von LPG-s usw.). Die Studie charakterisiert ohne ausführliche Darstellung die Verhältnisse, die von der Agrarrechtschaffung schon kodifiziert worden sind, und die, die auf eine rechtliche Regelung warten. Sie hebt die Untersuchung des Agrarsystems der Europäischen Union als eine wichtige Aufgabe der Wissenschaft des Agrarrechts und im Zusammenhang damit die Nötigkeit.